

УДК 911.2

Анастасія Яценко, аспірант
e-mail: anastasiya.yacenko.88@mail.ru
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ РЕКРЕАЦІЙНІЙ ЛІСОКУЛЬТУРНІЙ СИСТЕМІ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті розглянуто основні шляхи проведення процесу рекреаційного лісокористування у територіальній рекреаційній лісокультурній системі Північно-Західного Приазов'я. Досліджено перспективи використання лісокультурних масивів степової зони для відпочинку населення. Розглянуті основні результати дослідження еколого-рекреаційних властивостей лісових насаджень та визначення рекреаційного потенціалу територій. Описано, як вид територіальної організації лісокультурних ландшафтів, функціонально-рекреаційне зонування та виділені головні рекреаційні зони території.

Ключові слова: територіальна рекреаційна лісокультурна система, рекреаційне лісокористування, лісокультурний ландшафт, еколого-рекреаційні властивості, функціонально-рекреаційне зонування.

Анастасія Яценко. ЗНАЧЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЕКРЕАЦИОННОГО ЛЕСОПОЛЬЗОВАНИЯ В ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ РЕКРЕАЦИОННОЙ ЛЕСОКУЛЬТУРНОЙ СИСТЕМЕ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИАЗОВЬЯ

В статье рассмотрены основные пути проведения процесса рекреационного лесопользования в территориальной рекреационной лесокультурной системе Северо-Западного Приазовья. Предусмотрены перспективы использования лесокультурных массивов степной зоны для отдыха населения. Рассмотрены основные результаты исследования эколого-рекреационных свойств лесных насаждений и определения рекреационного потенциала территории. Описано, как вид территориальной организации лесокультурных ландшафтов, функционально-рекреационное зонирование и выделены главные рекреационные зоны территории.

Ключевые слова: территориальная рекреационная лесокультурная система, рекреационное лесопользование, лесокультурный ландшафт, эколого-рекреационные свойства, функционально-рекреационное зонирование.

Anastasiia Yacenko. SIGNIFICANCE AND PROSPECTS OF RECREATIONAL FOREST MANAGEMENT IN THE TERRITORIAL RECREATIONAL FOREST-CULTURAL SYSTEM OF THE NORTHWESTERN AZOV COASTAL AREA

The article deals with perspective directions of development and optimization of recreational forest management in north-western Azov coastal area. The forest-cultural landscapes of the studied area have powerful natural resource potential that should be used for tourism and recreation. In the method of determining the recreational potential have been studied aesthetic properties of forests, pedestrian access areas, sanitary properties of planted forests and recreational sustainability. Studies of the recreational potential of forest-cultural landscapes have shown that forests are the average recreational assessments, due to the artificial origin of planted forests. One of the most rational methods of organization of recreation process in forest is a functional-recreational zoning of a forest landscape. This system of organization will allow recreants to choose the most appropriate form of recreation. The article lists the main recreational areas, such as area of natural reserves, recreational area and recreation area for a long period of rest, zone of short active holiday, area of green tourism and area of recreational needs satisfaction. For further the rational use of forest-cultural landscapes for recreational purposes requires the implementation of special forestry activities that take into account the tough growing conditions of the forest.

Key words: regional forest-cultural system of recreation, recreational forest management, forest-cultural landscape, ecological and recreational properties, functional and recreational zoning.

Актуальність. Серед напрямків лісового природокористування за останній час більш ефективним та раціональним стає рекреаційне лісокористування. Рекреаційне використання лісових територій стає майже основним видом діяльності лісових господарств, незважаючи на те, що продаж деревної продукції є джерелом надходження прибутків до лісового підприємства. Все частіше проводяться заходи щодо удосконалення облаштування рекреаційних зон й ефективного використання лісових ресурсів, що сприяє рекреаційному розвитку території як центру лісового відпочинку.

Постановка проблеми. Питання рекреаційного лісокористування у степовому Північно-Західному Приазов'ї з метою рекреації є дуже актуальним для цього регіону, оскільки лісові насадження мають всі необхідні умови для здійснення в них рекреації. Масове відвідування населенням лісу призвело до двох абсолютно протилежних результатів – до великого соціального виграшу та значного екологічного збит-

ку. Вихід з цієї ситуації полягає в організації інтенсивного рекреаційного господарства, озброєного сучасними науковими та технічними досягненнями, яке б могло задовольнити та організувати зростаючі суспільні потреби в лісовому відпочинку при одночасному та безумовному забезпеченні збереження лісу. Для раціонального використання штучних лісових масивів потрібно розробити методіку визначення рекреаційного потенціалу території, яка б враховувала усі рекреаційні можливості та навантаження на територію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених займалися розробкою та вивченням питань проведення процесу рекреаційного лісокористування, серед них А.Т. Болотов, Г.Ф. Морозов, П.С. Погребняк, С.А. Генцирук, А.І. Тарасов, Н.М. Большаков та багато інших. Велика кількість вчених та дослідників займалася спеціалізованими та вузькими напрямками рекреаційного лісокористування, наприклад методикою визначення рекреаційної

емності лісів (Р.А. Каприсонова, С. Говорушко), стійкості лісів до рекреаційних навантажень (А.В. Шлапак, М.Д. Гродзинський, А.А. Молчанов та ін.) та дослідженням процесу функціонально-рекреаційного зонування (М.Г. Баштовий, Б.Я. Голояд, С.О. Григор'єва, О.В. Кочіна).

Організація рекреаційного використання лісокультурних насаджень Північно-Західного Приазов'я виходить на рівень найважливіших господарських завдань регіону, вирішення яких зводиться до науково обгрунтованого планування території та розроблення системи еколого-господарських заходів, спрямованих на забезпечення оптимальних умов для відпочинку, посилення емоційного впливу природи на відпочивальників та разом з тим – на збереження рекреаційного профілю лісів в інтересах майбутніх поколінь.

Метою статті є визначення перспектив розвитку рекреаційного лісокористування у територіальній рекреаційній лісокультурній системі Північно-Західного Приазов'я.

Виклад основного матеріалу. Лісові насадження Північно-Західного Приазов'я мають штучне походження та створювалися з метою покращення мікроклімату регіону, але вони мають високий туристсько-рекреаційний потенціал, який повинен відповідним чином використовуватися. Лісові насадження Північно-Західного Приазов'я можна віднести до регіональної територіальної рекреаційної лісокультурної системи, оскільки вони розміщені на території певного таксономічного рангу, мають сукупність рекреаційних установ, які функціонують на основі використання лісових ресурсів цієї території та просторово-територіально між собою поєднані. Відповідно до визначення П.О. Масляка [4], лісові насадження Північно-Західного Приазов'я можна називати районними територіальними рекреаційними лісокультурними підсистемами (РТРС).

До досліджуваних РТРС Північно-Західного Приазов'я входять лісництва: Великоанадольське (площа 2543,0 га), Старо-Бердянське (площа 1132,0 га), Богатирське (площа 1100 га) та Радивонівське (площа 400 га). Загальна площа складає 5175 га. Всі вони мають вихід до річок (Богатирське лісництво має вихід до Молочного лиману), що сприяє проведенню активного відпочинку та рибальства. Домінуювальними породами дерев є дуб звичайний, акація біла, сосна кримська, гледичія звичайна та інші породи. Рослини РТРС відрізняються надзвичайно різноманітним видовим складом, серед яких багато унікальних, реліктових або ендемічних рослин. Всі вони знаходяться в небезпеці: склад їх скорочується, а деякі види зовсім зникають. Проблема збереження окремих видів і природного рослинного комплексу в цілому набула надзвичайної актуальності. Необхідність збереження будь-якої рослини, незалежно від її практичного чи наукового використання, не викликає сумніву, бо втрата її є невідомою. Тваринний світ лісових заказників досить різноманітний. Серед унікальних тварин є акліматизований собака снотоподібний, олені плямистий та шляхетний. Територіальна рекреаційна лісокультурна система має великий

рекреаційний потенціал, який повинен відповідним чином використовуватися.

При організації та впровадженні заходів з рекреації та туризму у лісових насадженнях степової зони, природно не пристосованих до місцезростання, потрібно враховувати певні особливості: оцінка стійкості лісових насаджень до рекреаційних навантажень має низькі показники порівняно з іншими регіонами України, всі лісництва мають квартално-квадратну систему розміщення насаджень, невелике різноманіття породного та трав'яного складу, але при цьому мають також унікальні поєднання біогеоценозів степу та лісу, що підвищує естетичні властивості лісових насаджень та зацікавлення відпочивальників цими рекреаційними лісовими об'єктами.

Для найбільш ефективного та раціонального використання регіональної територіальної рекреаційної лісокультурної системи Північно-Західного Приазов'я з метою рекреації та туризму визначено та схарактеризовано еколого-рекреаційні властивості насаджень та рекреаційний потенціал лісових територій.

Дослідження показали, що лісові насадження мають середні оцінки показників еколого-рекреаційних і естетичних властивостей. Це зумовлено штучним походженням територіальної рекреаційної лісокультурної системи, квартално-квадратною системою посадок та рівномірним розміщенням насаджень. Лісові насадження характеризуються високими оцінками санітарно-гігієнічних властивостей, що пов'язано з домінуванням у лісоутворювальних породах насаджень з високою фітонцидністю. За класифікацією фітонцидності С.А. Генсирюка їх зараховують до 1-го та 2-го класів [2].

Лісові території Північно-Західного Приазов'я мають середні оцінки класів пішохідної доступності, що спричинено значним віддаленням великої кількості кварталів від доріг загального користування та основних рекреаційних установ. На зниження класу пішохідної доступності також впливає щільний підріст та підлісок.

Стійкість лісових насаджень районних територіальних рекреаційних лісокультурних підсистем до рекреаційних навантажень різниться середніми оцінками. На зниження стійкості лісових насаджень впливають жорсткі лісорослинні та кліматичні умови, наявність великої кількості порід з низькою здатністю витримувати й відновлюватися після рекреаційного впливу. Знижує оцінки стійкості також наявність молодняків та сухостійних насаджень.

Для повного аналізу властивостей та потенціалу РТРС Північно-Західного Приазов'я визначено, за підходом Е.А. Репшаса [5], придатність лісових насаджень до проведення основних видів рекреації. Аналіз розрахунків показав, що найкраще лісові території підходять до активного відпочинку та санаторно-курортного, а найгірше – до тихого прогуляночного відпочинку, що зумовлено високою щільністю підросту та підліску.

Дослідження рекреаційного потенціалу регіональної територіальної рекреаційної лісокультурної

системи Північно-Західного Приазов'я підтвердили, що лісові насадження мають цілком сприятливі умови для проведення процесу рекреаційного лісокористування.

Майже всі районні територіальні рекреаційні лісокультурні підсистеми Північно-Західного Приазов'я використовуються рекреантами і туристами стихійно, неорганізовано, без урахування гранично допустимих навантажень. Організаційні заходи, здійснювані для врегулювання ситуації, мають епізодичний характер, вкрай неефективні і здебільшого комерційного спрямування. Як наслідок – під впливом антропогенних навантажень і жорстких природних умов рекреаційні об'єкти і території поступово втрачають свою первинну привабливість й цінні рекреаційні властивості. Для їхнього збереження і відновлення необхідно провести комплекс заходів з урахуванням навантаження на певну територію без шкоди для неї, максимальної та мінімальної кількості туристів, яких в змозі прийняти відповідна лісова територія без екологічної шкоди для себе. Насадження значною мірою виснажені надмірною вирубкою та скороченням площі лісових угідь. Тому лісові ресурси регіону потребують системних реконструкцій і нового цільового призначення з урахуванням процесу РЛК як одного із перспективних шляхів відновлення природного потенціалу регіону.

Інтенсифікація рекреаційного лісокористування вимагає своєчасного проведення комплексу лісівничо-господарських та організаційно-технічних заходів, спрямованих на охорону, раціональне використання лісових насаджень і створення сприятливих умов для проведення процесу рекреації та туризму. Одним із найважливіших та найактуальніших заходів у регіональній територіальній рекреаційній лісокультурній системі Північно-Західного Приазов'я є функціонально-рекреаційне зонування територій, тобто розподіл території лісових насаджень на різні за призначенням зони.

Зонування лісових біоценозів дозволяє обрати оптимальний напрям господарської діяльності для ділянок, які характеризуються різним рекреаційним потенціалом, обґрунтовано планувати місця розташування рекреаційних об'єктів, прогнозувати зміни компонентів лісових біогеоценозів, які виникають під час їх рекреаційного використання, та передбачати деградацію лісових насаджень. На важливості функціонально-рекреаційного зонування наголошувалося в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених, серед яких М.Г. Баштовий та О.В. Кочіна [1, 3].

Функціонально-рекреаційне зонування регіональної територіальної рекреаційної лісокультурної системи Північно-Західного Приазов'я – важливий елемент загальної системи раціонального використання лісових ресурсів регіону. Необхідність функціонально-рекреаційного зонування районних територіальних рекреаційних лісокультурних підсистем

зумовлена, перш за все, потребою вибору найбільш ефективних методів охорони ландшафтного та біологічного різноманіття усієї досліджуваної території, наявністю обмеженої господарської діяльності, яка дозволена та проводиться на території охоронюваних ТРЛС, а також рекреаційною привабливістю території.

Функціонально-рекреаційне зонування є найважливішим інструментом управління територією та ресурсами рекреаційних лісокультурних систем, яке дозволяє встановити для тієї чи іншої ділянки оптимальне співвідношення методів користування та особливої охорони. Функціональне зонування визначає, які заходи управління найкраще забезпечують виконання завдань ТРЛС на окремих їх ділянках.

З метою забезпечення охорони, відтворення та рекреаційного використання регіональної рекреаційної лісокультурної системи Північно-Західного Приазов'я її територію було поділено на такі функціонально-рекреаційні зони:

- 1) зона природного резервату;
- 2) зона прогулянкового відпочинку;
- 3) зона тривалого відпочинку;
- 4) зона активного короткочасного відпочинку;
- 5) зона зеленого туризму;
- 6) зона господарського забезпечення рекреаційних потреб.

Висновки. Проведені дослідження визначення рекреаційного потенціалу за чотирма показниками показали, що лісові насадження мають середні бали рекреаційних оцінок, що пов'язано зі штучним походженням лісів. Оцінки показали, що лісові насадження територіальної рекреаційної лісокультурної системи Північно-Західного Приазов'я мають великий потенціал для проведення процесу рекреаційного лісокористування у степовому регіоні. Для раціонального використання лісових територій запропоновано запроваджувати функціонально-рекреаційне зонування територій та виділяти наступні зони: зона природних резерватів, зона прогулянкового відпочинку, зона тривалого відпочинку, зона активного короткочасного відпочинку, зона зеленого туризму та господарська зона задоволення рекреаційних потреб.

Перспективним шляхом для розширення регіональної територіальної рекреаційної лісокультурної системи Північно-Західного Приазов'я є створення на територіях, непридатних для сільськогосподарського використання, лісових масивів для рекреаційного використання. Вони повинні складатися з естетично цінних і стійких видів деревостану і трав'яного покриву. Використання таких земель дозволить зняти некеровані рекреаційні навантаження на значну частину природних лісових угруповань, задовольняти потреби населення і бути економічно вигідними. Також перспективним є збільшення зони природних резерватів та зони прогулянкового відпочинку за рахунок господарської зони.

Список використаних джерел:

1. Баштовий М.Г. Функціональне зонування лісових рекреаційних систем як об'єктів зеленого туризму / М.Г. Баштовий // Вісник СНАУ. – 2011. – Вип. 4. – С. 3-5.
2. Генсирук С.А. Рекреационное использование лесов / Генсирук С.А., Нижник М.С., Возняк Р.Р. – К.: Урожай, 1987. – 248 с.
3. Кочина Е.В. Экологические особенности рекреационного потенциала лесов степной зоны юго-востока Украины: дис... кандидата биолог. наук: 03.00.16 / Елена Валерьевна Кочина. – Днепропетровск, 2010. – 265 с.
4. Масляк П.О. Рекреация география: навч. посіб. / П.О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
5. Репшас Э. Оптимизация рекреационного лесопользования на примере Литвы / Э. Репшас. – М.: Наука, 1994. – 240 с.

References:

1. Bashtovyy, M.H. (2011). Funktsionalne zonuвання lisovykh rekreatsinykh system yak obyektiv zelenoho turizmu. [Functional zoning of forest recreational systems as objects of green tourism]. *Visnyk SNAU*, 4, 3-5.
2. Gensiruk, S.A., Nizhnik, M.S., Voznyak, R.R. (1987). Rekreatsionnoe ispolzovanie lesov [Recreational use of forests]. K.: Urozhaj, 248.
3. Kochina, E.V. (2010). Ekologicheskie osobennosti rekreacionnogo potentsiala lesov stepnoj zony jugo-vostoka Ukrainy [Ecological peculiarities of the recreational potential of the forests of the steppe zone of the South-East of Ukraine]. Dnepropetrovsk, 265.
4. Maslyak, P.O. (2008). Rekreatsinya geografiya: navch. posib. [Recreational geography]. K.: Znannya, 343.
5. Repas, E. (1994). Optimizacija rekreacionnogo lesopol'zovaniya na primere Litvy [Optimization of recreational forest use on the example of Lithuania]. M.: Nauka, 240.

Надійшла до редколегії 18.01.2016 р.